

بررسی مقدماتی رشته تحصیلی و سوابق آموزشی معلمان علوم اجتماعی دبیرستانهای مشهد

احمد حامد مقدم
عضو هیأت علمی و مدیر گروه علوم اجتماعی
دانشگاه فردوسی «مشهد»

هدف از بررسی حاضر این است که وضعیت تحصیلی و سوابق آموزشی معلمان دروس جامعه‌شناسی و دانش اجتماعی دبیرستانهای شهر مشهد به طور مقدماتی مورد مطالعه قرار گیرد. بدین منظور پرسشنامه‌ای مخصوص معلمان این دروس با تعداد سوالات محدود، تهیه و به تمامی دبیرستانهای مشهد ارسال گردید و با پی‌گیریهای فراوان تعداد ۱۱۹ پرسشنامه پس از تکمیل عودت داده شد. البته بررسی ویژگیهای معلمان و میزان کارایی آنها و دستیابی به نظریاتشان نیاز به پژوهشهای ژرفانگر و عمیق‌تری دارد که با استفاده از نتایج و دستاوردهای این بررسی، می‌توان به چنین مطالعاتی پرداخت. مطالعاتی که بدون شک می‌تواند سهم بسزایی در جهت حل مشکلات نظام آموزشی داشته باشد.

اگر چه این بررسی در اواخر سال ۱۳۶۶ انجام یافته است، اما از آنجا که تغییر و دگرگونی موضوع مورد بررسی آن یعنی رشته تحصیلی و سوابق آموزشی معلمان در درازمدت انجام می‌گیرد می‌توان گفت با وضعیت فعلی معلمان تفاوت چندانی ندارد و به همین لحاظ تصمیم به انتشار آن در این مجله گرفته شد.

در اینجا لازم است از اداره کل آموزش و پرورش خراسان و نواحی ۴ گانه آموزش و پرورش مشهد که امکان این بررسی را فراهم نمودند کمال تشکر را نمود. بخصوص زحمات فراوان و بی‌شائبه مرکز پژوهشهای معلمان خراسان نسبت به توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و پی‌گیریهای مجدانه آن قابل تقدیر و تحسین می‌باشد. امید است نتایج این گونه بررسیها بتواند کمک هر چند مختصری نسبت به شناخت نظام آموزشی کشور و مشکلات آن بنماید.

میزان موفقیت و کارایی یک نظام آموزشی بستگی به عوامل و عناصر آن نظام و چگونگی

بهره‌برداری از آنها دارد. در یک نظام آموزشی عوامل و عناصر گوناگونی وجود دارد که هر یک سهم کم و بیش مهمی در این امر می‌تواند داشته باشد، اهداف و برنامه‌های آموزشی، کتب درسی، معلمان، امکانات و وسایل آموزشی و کمک آموزشی از این جمله‌اند. اگر نگوئیم در این میان، معلمان بیشترین اهمیت را دارند، حداقل می‌توانیم بگوئیم که از جمله با اهمیت‌ترین عوامل هستند، چرا که در واقع آنها هستند که بایستی اهداف آموزشی را به تحقق برسانند و محتوای کتب درسی را تدریس نمایند و امکانات و وسایل آموزشی و کمک آموزشی را به نحو مطلوب بکار گیرند. مکتب انسان‌ساز اسلام برای تعلیم و تربیت مقام و اهمیت والایی قابل است تا آنجا که یکی از اهداف رسالت انبیاء را تعلیم و تزکیه دانسته و پیامبر گرامی (ص) خود را معلم می‌خواند و به مقام معلم اهمیت فراوانی داده است و او را به بهترین وجه مورد ستایش و تکریم قرار می‌دهد.

بدون شک موفقیت و کارایی معلم در یک نظام آموزشی نیز به عوامل متعددی ارتباط خواهد داشت. خصوصیات روانی و عیالی او، وضعیت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی او و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند همه از جمله این عواملند. میزان تخصص و آشنایی او نسبت به مطالبی که می‌خواهد آموزش دهد و احاطه او به موضوع آموزش، نیز از عوامل مهم مؤثر در موفقیت یک معلم در مجموع موفقیت یک نظام آموزشی است بدیهی است که شرط اول و اساسی آموزش، درک و فهم صحیح و کامل مطلب از طرف «آموزگار» است و گرنه انتقال درست مفاهیم، توسط کسی که خود آن مفاهیم را به درستی نمی‌داند، امکان‌پذیر نمی‌باشد.

واقعیت این است که نظامهای آموزشی بخصوص در جهان سوم، همواره با مشکلات و

جدول شماره ۲ - رشته تحصیلی معلمان علوم اجتماعی دبیرستانهای مشهد

رشته تحصیلی	تعداد	درصد
علوم اجتماعی	۱۰	۸
تاریخ	۳۲	۲۷
جغرافیا	۲۳	۱۹
تاریخ و جغرافیا	۶	۵
علوم تربیتی	۲۰	۱۷
روانشناسی	۱۴	۱۲
اقتصاد	۹	۸
علوم اداری	۳	۲
دیپلم ادبی	۱	۱
جمع	۱۱۹	۱۰۰

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، تنها ۸٪ از معلمان دروس علوم اجتماعی را فارغ‌التحصیلان همین رشته تشکیل می‌دهند. در صورتی که بقیه معلمان که ۹۲٪ هستند از بین فارغ‌التحصیلان سایر رشته‌ها می‌باشند که به ترتیب عبارتند از: تاریخ ۲۷ درصد، جغرافیا ۱۹ درصد، تاریخ و جغرافیا ۵ درصد، علوم تربیتی ۱۷ درصد، روانشناسی ۱۲ درصد، اقتصاد ۸ درصد، علوم اداری ۳ درصد و دیپلم ادبی ۱ درصد.

با در نظر گرفتن این مهم که انتقال مفاهیم مربوط به علوم اجتماعی و همچنین دیگر علوم، نیاز به آشنایی کافی با آن مفاهیم دارد، و اگر طریق این آشنایی و کسب صلاحیت را تحصیلات دانشگاهی بدانیم، طبیعتاً کسانی که

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، ۵۵٪ از جامعه آماری مرد و ۴۵٪ زن می‌باشند که بیانگر ارقام نسبتاً متعادلی است.

۲ - توزیع مدارک تحصیلی

به جز یک نفر، تمامی کسانی که به تدریس دروس علوم اجتماعی در دبیرستانهای مشهد اشتغال دارند و پرسشنامه تکمیل کرده‌اند، دارای مدرک تحصیلی عالی هستند، از این عده ۱ تن دارای مدرک دکتری، ۶ تن دارای مدرک فوق لیسانس و ۱۱۱ تن بقیه دارای مدرک لیسانس می‌باشند.

۳ - رشته‌های تحصیلی معلمان

معلمان علوم اجتماعی دبیرستانهای مشهد که به پرسشنامه‌ها پاسخ داده‌اند، از لحاظ تعداد به ترتیب فارغ‌التحصیل رشته‌های: تاریخ، جغرافیا، علوم تربیتی، روانشناسی، علوم اجتماعی، اقتصاد و علوم اداری می‌باشند توزیع آنان بر حسب رشته تحصیلی به شرح جدول زیر می‌باشد:

جدول شماره ۲ - توزیع معلمان علوم اجتماعی دبیرستانهای مشهد بر حسب مدرک و تحصیلی آنها رشته

رشته تحصیلی	مدرک لیسانس	مدرک فوق لیسانس	مدرک دکتری	جمع
علوم اجتماعی	۱۰	۰	۰	۱۰
تاریخ	۳۲	۰	۰	۳۲
جغرافیا	۲۳	۰	۰	۲۳
تاریخ و جغرافیا	۶	۰	۰	۶
علوم تربیتی	۲۰	۰	۰	۲۰
روانشناسی	۱۴	۰	۰	۱۴
اقتصاد	۹	۰	۰	۹
علوم اداری	۳	۰	۰	۳
دیپلم ادبی	۱	۰	۰	۱
جمع	۱۱۹	۰	۰	۱۱۹

نارساییهای گوناگونی مواجه بوده‌اند که یکی از این نارساییها، مربوط به معلمان می‌باشد. علیرغم وجود معلمان واجد شرایط، مشکلات متعدد این کشورها بالطبع در وضعیت معلمان نیز بدون تأثیر نبوده است. از این گذشته نارساییهای مربوط به معلمان نیز موجب ایجاد مشکلات دیگری در نظام آموزشی این کشورها شده است. البته این مشکل، نسبت به کشورها و مناطق مختلف و نیز نسبت به رشته‌های تحصیلی، به شکلهای گوناگون به چشم می‌خورد مثلاً ممکن است یک کشور یا یک منطقه با کمبود معلم در رشته تحصیلی خاصی مواجه باشد. در صورتی که در رشته یا رشته‌های تحصیلی دیگر تورم معلم داشته باشد.

۱ - توزیع جنسی معلمان

از مجموع معلمان علوم اجتماعی مورد بررسی تعداد ۶۵ تن مرد و ۵۴ تن زن بوده‌اند. جدول زیر توزیع جنسی معلمان را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۱ - توزیع جنسی معلمان علوم اجتماعی دبیرستانهای شهر مشهد

جنس	تعداد	درصد
مرد	۶۵	۵۴
زن	۵۴	۴۵
جمع	۱۱۹	۱۰۰

دارای تحصیلات عالی در رشته علوم اجتماعی هستند به نحو مطلوب و شایسته می‌توانند موضوعات این درس را تدریس نمایند، ولی همانطور که در جدول فوق نشان داده شده، متأسفانه اکثریت عظیم معلمان علوم اجتماعی فاقد این خصوصیت می‌باشند که این امر یکی از نارساییهای مربوط به نظام آموزشی خصوصاً در رشته علوم اجتماعی می‌باشد. کم بودن مقدار فارغ‌التحصیلان علوم اجتماعی در بین معلمان این رشته در دبیرستانها، معلول عوامل گوناگونی است که از جمله مهم‌ترین آن عوامل، عدم وجود رشته علوم اجتماعی به عنوان رشته‌ای مستقل در دانشگاه فردوسی «مشهد» می‌باشد. سابقه تأسیس رشته علوم اجتماعی در این دانشگاه به حدود ۲۰ سال قبل برمی‌گردد، که البته به صورت رشته فرعی بوده است، و از سال ۱۳۶۴ به عنوان رشته‌ای مستقل با تأیید وزارت فرهنگ و آموزش عالی اقدام به پذیرش دانشجو در رشته علوم اجتماعی نموده است، لذا این رشته تا سال ۱۳۶۶ فارغ‌التحصیل نداشته و تا قبل از انقلاب فرهنگی دانشجویان رشته‌های دیگر با گذراندن حدود ۳۵ واحد از دروس علوم اجتماعی، این رشته را به عنوان رشته فرعی انتخاب می‌کرده‌اند.

۴ - دانشگاه‌های محل تحصیل معلمان

در تأیید این علت، می‌توان به دانشگاه‌های محل تحصیل سایر معلمان مورد بررسی که رشته تحصیلی آنها در دانشگاه مشهد دارای سابقه طولانی است، استناد کرد. به عنوان مثال از مجموع ۳۲ تن معلمان که رشته تحصیل آنها تاریخ بوده است، تنها ۴ تن یعنی ۱۲ درصد از دانشگاه‌های شهرستانهای دیگر فارغ‌التحصیل شده‌اند و بقیه ۲۸ تن (۸۸ درصد) فارغ‌التحصیل دانشگاه مشهد می‌باشند

و یا معلمانی که رشته تحصیل آنها جغرافیا بوده است ۱۹ تن (۸۳ درصد) از دانشگاه مشهد فارغ‌التحصیل شده‌اند و فقط ۴ تن یعنی ۱۷ درصد در دانشگاه‌های دیگر به تحصیل اشتغال داشته‌اند.

بنابراین می‌توان علت عمده عدم استفاده آموزش و پرورش از فارغ‌التحصیلان رشته علوم اجتماعی را نبودن این رشته در دانشگاهها مشهد دانست.

واقعیت این است که اکثریت قریب به اتفاق معلمان مورد بررسی، دروس علوم اجتماعی را در کنار دروس تخصصی خود تدریس می‌کنند. مثلاً فارغ‌التحصیلان رشته تاریخ، در دبیرستانها نیز درس تاریخ را تدریس می‌کنند و در کنار این درس به تدریس دروس علوم اجتماعی نیز می‌پردازند. در صورتی که فارغ‌التحصیلان رشته علوم اجتماعی، اکثراً فقط به تدریس همین دروس اشتغال دارند. این امر بیانگر این است که دروس علوم اجتماعی به صورت دروس جانبی توسط معلمان تدریس می‌شود.

اگر در مجموع به دانشگاه‌های محل تحصیل معلمان مورد بررسی توجه کنیم، درمی‌یابیم که بیش از نیمی از آنان از دانشگاه مشهد فارغ‌التحصیل شده‌اند که در حد خود بیانگر همبستگی بین محل تحصیل و محل کار می‌باشد.

به دلایل متعدد و از جمله دلیل مشروح فوق است که در استان خراسان از گذشته کمبود

جدول شماره ۴ - توزیع محل تحصیل معلمان دروس علوم اجتماعی دبیرستانهای مشهد

محل تحصیل	تعداد	درصد
دانشگاه مشهد	۶۶	۵۵
سایر دانشگاهها	۵۳	۴۵
جمع	۱۱۹	۱۰۰

معلم علوم اجتماعی وجود داشته است. در یک بررسی که در سال ۱۳۶۰ انجام گرفته، دبیرستانهای استان خراسان در مجموع به ۱۳۶ نفر دبیر علوم اجتماعی نیاز داشته‌اند.^۲

۵ - سابقه خدمت آموزشی

سابقه تدریس معلمان مورد بررسی حداقل سه سال و حداکثر ۳۳ سال می‌باشد. اما این معلمان در تمامی سنوات خدمت آموزشی خود به تدریس علوم اجتماعی اشتغال نداشته‌اند، بلکه عموماً به تدریس دروس تخصصی خود می‌پرداخته‌اند. حداقل سابقه تدریس دروس علوم اجتماعی توسط این معلمان نزد کسانی است که از امسال شروع به تدریس این درس کرده‌اند و حداکثر آن ۲۸ سال می‌باشد. جدول شماره ۵ نشان دهنده سابقه خدمت آموزشی معلمان مورد بررسی و نیز سابقه تدریس دروس علوم اجتماعی توسط آنان می‌باشد.

جدول شماره ۵ - سابقه خدمت آموزشی و سابقه تدریس دروس علوم اجتماعی معلمان مورد

بررسی

سابقه به سال	سابقه خدمت آموزشی		سابقه تدریس علوم اجتماعی	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کمتر از ۵ سال	۲	۲	۲۵	۹
۵ - ۹	۱۷	۱۴	۲۸	۱
۱۰ - ۱۴	۲۲	۱۸	۳۰	۱
۱۵ - ۱۹	۲۲	۱۸	۱۰	۰
۲۰ - ۲۴	۲۸	۲۴	۱	۳
۲۵ - ۲۹	۱۹	۱۶	۱	۲۱
۳۰ سال به بالا	۷	۶	۰	۴۰
بی‌جواب	۲	۲	۴	۲۵
جمع	۱۱۹	۱۰۰	۱۱۹	۱۰۰

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، سابقه تدریس دروس علوم اجتماعی توسط

نتیجه

با توجه به مطالب فوق می‌توان نتیجه گرفت که نسبت به تدریس دروس علوم اجتماعی حداقل در سطح مشهد، توجه کافی بعمل نیامده است، که البته این امر تا اندازه زیادی معلول نبودن این رشته تحصیلی در دانشگاه مشهد بوده است که با تأسیس رشته علوم اجتماعی در دو گرایش پژوهشگری و دبیری علوم اجتماعی امکان از بین رفتن آن به تدریج وجود دارد. از طرف دیگر آموزش و پرورش نیز بایستی توجه بیشتری به تدریس این دروس داشته باشد، بخصوص اینکه تغییرات محتوای کتب درسی پس از انقلاب نیاز به برگزاری دوره‌های بازآموزی و آموزش ضمن خدمت را ضروری می‌سازد. گذشته از این بایستی هماهنگی کاملی بین مواد آموزشی رشته‌های علوم اجتماعی در دانشگاه و آموزش و پرورش ایجاد شود تا دو نظام دانشگاهی و آموزش و پرورش مکمل یکدیگر باشند.

توضیحات:

- ۱- منظور از «معلمان علوم اجتماعی» که در این بررسی بکار می‌رود معلمانی هستند که به تدریس دروس جامعه‌شناسی و دانش اجتماعی در دبیرستانهای مشهد اشتغال داشته و پرسشنامه‌های مربوطه را تکمیل نموده‌اند.
- ۲- در گذشته، رشته‌های تاریخ و جغرافیا یک رشته واحد را با همین نام تشکیل می‌داده‌اند.
- ۳- یکی از پاسخگویان به این سؤال که در کنار این دروس (جامعه‌شناسی و دانش اجتماعی) چه دروس دیگری را تدریس می‌فرمائید. پاسخ جالبی داده است که بیانگر واقعیت است. ایشان که فارغ‌التحصیل رشته اقتصاد می‌باشند می‌نویسند: در کنار درس اقتصاد این دروس را نیز تدریس می‌کنم.
- ۴- دکتر نادر جهانگیری - طرح آزمایش گزینش دانشجو، جهاد دانشگاهی دانشگاه مشهد، بهمن ماه ۱۳۶۰، ص ص ۱۷۸ - ۱۷۹.

مورد بررسی از سوابق آموزشی کمتری برخوردارند. جدول زیر بیانگر این سوابق می‌باشد.

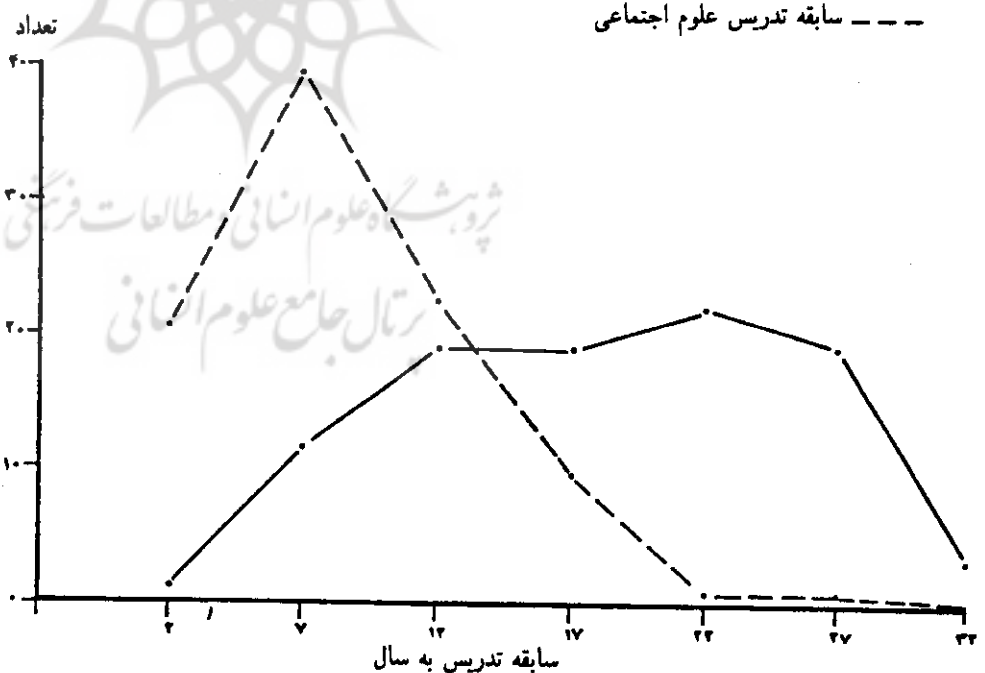
جدول شماره ۶- سوابق اشتغال به تدریس معلمان مورد بررسی که دارای تحصیلات عالی در رشته علوم اجتماعی می‌باشند.

سابقه به سال	سابقه خدمت آموزشی		سابقه تدریس علوم اجتماعی	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کمتر از ۱۰ سال	۲	۱۰۰	۷	۷۰
۱۰ - ۲۰	۳	۱۵۰	۲۰	۲۰۰
بیشتر از ۲۰ سال	۱	۵۰	۱	۱۰
بی جواب	۲	۱۰۰	۱	۱۰
جمع	۶	۳۰۰	۲۹	۲۹۰

معلمان به اندازه قابل توجهی از مجموع سابقه خدمات آموزشی آنان کمتر می‌باشند. به عنوان مثال ۸۶٪ آنان سابقه تدریسشان در دروس علوم اجتماعی کمتر از ۱۵ سال می‌باشند، در صورتی که همین نسبت برای مجموع سوابق تدریس آنها معادل ۳۴٪ است. مقایسه سوابق تدریس معلمان در نمودار صفحه بعد نشان داده شده است. از این نمودار و جدول شماره ۵ می‌توان استنباط کرد که دروس علوم اجتماعی همواره به صورت جنبی تدریس شده و کسانی که سابقه طولانی در تدریس این دروس داشته باشند اندک می‌باشند و در واقع توسط معلمان گوناگون تدریس شده است.

اگر سوابق آموزشی معلمان دارای تحصیلات دانشگاهی در رشته علوم اجتماعی را مورد بررسی قرار دهیم، نسبت به کل معلمان

— سابقه خدمت آموزشی
 --- سابقه تدریس علوم اجتماعی

نمودار مقایسه‌ای سابقه خدمت آموزشی و سابقه تدریس دروس علوم اجتماعی توسط معلمان مورد بررسی